

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 33(075.8)

В. К. ВАСЕНКО,

*доктор економічних наук,
професор кафедри економіки і фінансів
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ,*

О. С. ЧЕЛЯДІНА,

*студент
Харківського національного університету внутрішніх справ*

БОРОТЬБА З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ) НЕЗАКОННО ОТРИМАНИХ ГРОШЕЙ

Проаналізовано практику боротьби в Україні з відмиванням грошей, отриманих злочинним шляхом через банківську систему. Виокремлено основні умови, що сприяють відмиванню «брудних» грошей. Внесено пропозиції стосовно посилення ролі банківської системи для боротьби з відмиванням «брудних» грошей відповідно до вимог міжнародних фінансових інституцій.

Міжнародна спільнота розпочала активну боротьбу з відмиванням коштів кримінального походження ще з 80-х років минулого століття. Передумовою такої боротьби було зростання злочинності, яка пов'язана з незаконним обігом наркотиків, торгівлею зброєю, збільшенням кількості терористичних випадків, активним інвестуванням капіталів сумнівного походження в економіку деяких держав, зокрема і тих, що ніни розвиваються відносно стабільно.

На шлях боротьби з легалізацією (відмиванням) незаконно отриманих грошей стала й Україна, приєднавшись до Віденської та Страсбурзької конвенцій, директив ЄС про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та Базельських принципів щодо діяльності банків. Проте брак досвіду у вказаній діяльності державних органів влади і правоохоронних інституцій держави через недостатнє теоретичне й економіко-правове забезпечення боротьби з легалізацією незаконно отриманих доходів поки що не дали бажаних результатів.

Проблеми боротьби з легалізацією (відмиванням) «брудних» грошей в Україні присвятили свої наукові дослідження багато науковців, зокрема: В. І. Антипов [1], О. М. Бандурка [2], О. І. Барановський [3], З. С. Варналій [4], В. І. Кириленко [5], В. М. Мунтіян [6], А. І. Сухоруков [7] тощо. Проте сьогодні її актуальність для українського суспільства обумовлює необхідність подальших наукових досліджень і теоретичних

узагальнень у світлі апробації і подальшого вдосконалення пропозицій «Сорока рекомендацій Групи з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF); а також посилюється у зв'язку з намаганням України стати асоційованим членом ЄС і посісти провідне місце серед країн з інноваційно-інвестиційним розвитком.

Основною метою статті є аналіз боротьби з відмиванням «брудних» грошей в Україні, виявлення в даному механізмі слабких місць та виклад основних напрямів і рекомендацій з підвищення ефективності такої діяльності. Для досягнення поставленої мети вирішуються такі завдання:

- проаналізувати практику боротьби в Україні з відмиванням грошей, отриманих злочинним шляхом через банківську систему;
- виокремити основні чинники, що сприяють відмиванню «брудних» грошей;
- внести пропозиції стосовно посилення ролі банківської системи для боротьби з відмиванням «брудних» грошей відповідно до вимог міжнародних фінансових інституцій.

Проведені нами дослідження літературних джерел і практики боротьби в Україні з відмиванням грошей, отриманих злочинним шляхом, переконливо засвідчують, що й на сьогодні зоною підвищеного ризику залишається банківська сфера. Це зумовлено тим, що, по-перше, вона є своєрідною ареною боротьби за перерозподіл власності, де беруть участь як «чисті», так і

«брудні» гроші; по-друге, відмиті гроші зазвичай розміщуються на банківських рахунках, які часто відкриваються на підставних осіб, на фіктивні імена або від імені осіб, що діють за дорученням бенефіціарів. Характерною тенденцією є використання офіційних представництв іноземних банків для операцій з доходами від кримінальної діяльності [1]. Недарма свого часу Б. Брехт писав: «Якщо хочете вкрасти, купіть собі банк» [8]. Ось чому, на наш погляд, банківській сфері у боротьбі з відмиванням грошей слід приділяти особливу увагу в національній і світовій економіці. Основним фактором, що сприяє легалізації «брудних» грошей, за нашими дослідженнями, є рівень тіньової економіки держави: чим він вищий, тим слабша держава, тим кращі умови для відмивання нелегальних і кримінальних доходів.

Розрахунки рівня тіньового сектора в Україні залишаються високими і становлять близько 45 % ВВП. На сьогодні існує значна розбіжність в оцінках тінізації: дані коливаються від 20 % до 60 % і більше. Загалом, за будь-якими даними, обсяг тіньового сектора перевищує критичний (25–30 %) та нормальний рівень (10–15 %). За оцінками FATF, реальні обсяги тіньової економіки у високорозвинених країнах становлять до 17 % ВВП, у країнах, що розвиваються, – до 40 % ВВП, у країнах із перехідною економікою – понад 20 % ВВП [9].

Для подолання негативного впливу тіньової економіки на соціально-економічний розвиток держави в Україні наприкінці 2002 р. був прийнятий Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [10], що в цілому відповідає міжнародним стандартам у сфері боротьби з кримінальними доходами, в тому числі вимогам Віденської та Страсбурзької конвенцій, директив ЄС про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та Базельських принципів щодо діяльності банків. Згідно з указаним Законом, «легалізація (відмивання) коштів – це вчинення дій з метою надання правомірного вигляду володінню, користуванню або розпорядженню доходами або дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів» [10], а Кримінальним кодексом України передбачена кримінальна відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом та карається позбавленням волі на строк від 3-ох до 15-ти років із конфіскацією майна й застосуванням додаткових санкцій.

Відповідно до Директиви 2005/60/ ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання

використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму відмиванням коштів вважаються такі умисні дії:

1) обмін або передача власності, якщо відомо, що така власність виникла в результаті кримінальної діяльності чи участі в подібній діяльності з метою приховування або маскування незаконного походження власності чи сприяння будь-якій особі, яка здійснює подібну діяльність і прагне ухилитися від юридичних наслідків своїх дій;

2) приховування або маскування справжньої природи, джерела, місцезнаходження, розміщення, руху, прав щодо власності чи прав на власність, якщо відомо, що така власність виникла в результаті кримінальної діяльності або участі в подібній діяльності;

3) придбання, володіння або використання власності, якщо на момент отримання було відомо, що подібна власність виникла в результаті кримінальної діяльності чи участі в подібній діяльності;

4) участь у будь-яких діях, об'єднання з метою здійснення, спроби здійснення і надання допомоги, співучасть, сприяння і консультування при здійсненні дій, зазначених у попередніх підпунктах [11].

Важливим етапом у боротьбі з відмиванням «брудних» грошей в Україні стало створення у січні 2002 р. Кабінетом Міністрів України Державного департаменту фінансового моніторингу суб'єктів господарської діяльності (нині – Державна служба фінансового моніторингу), який діяв у складі Міністерства фінансів і мав основними завданнями:

1) участь у реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

2) збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу;

3) створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

4) налагодження співробітництва, взаємодії та інформаційного обміну з органами державної влади, компетентними органами іноземних держав і міжнародними організаціями у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму [12].

На базі типологічних досліджень, проведених Держфінмоніторингом, щорічно затверджуються

та доводяться до відома суб'єктів та державних органів типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Як свідчать проведені дослідження, найпоширенішою моделлю відмивання коштів є так звана трифазна модель відмивання грошей. Для неї характерні такі стадії (етапи) процесу легалізації злочинних доходів: 1) розміщення; 2) розшарування; 3) інтеграція.

На першій стадії відмивання «брудних» коштів, – *розміщення* – відбувається їх попереднє відмивання в банківському секторі. Її проявом є дії клієнтів на уникнення обов'язкової ідентифікації, що здійснюється більшістю банків світового господарства. У державах ЄС саме ця стадія вважається найкритичнішою, оскільки під час цього етапу відбувається відмивання «брудних» коштів шляхом:

- 1) шахрайства із використанням підставних осіб та фірм;
- 2) обміну банкнот невеликої номінальної вартості на банкноти більших номіналів;
- 3) підкупу або залякування банківського персоналу, відповідального за здійснення ідентифікації клієнтів;
- 4) підроблення документів із метою приховування справжнього джерела походження грошей або їх місцезнаходження;
- 5) смерфінгу – переказу грошових коштів у банківські чеки, облігації, цінні папери на пред'явника тощо (при цьому купівля здійснюється на дещо меншу суму, ніж та, за якої ідентифікація клієнта є необхідною);
- 6) структурингу – здійснення платежів невеликими сумами на один і той самий банківський рахунок;
- 7) використання підприємств зі значним готівковим обігом, до легальної виручки яких додають брудні гроші;
- 8) створення власних фіктивних підприємств, котрі декларують брудні гроші як легальну виручку.

На другій стадії відмивання «брудних» коштів – *розшарування* – відбувається відокремлення злочинних доходів від джерела їх походження шляхом проведення низки фінансових операцій, у результаті яких обривається ланцюжок слідів і забезпечується анонімність майнових цінностей. Операції другої стадії мають, як правило, міжнародний характер. Для їх здійснення широко використовуються підставні особи та фірми, що виставляють фіктивні рахунки як основу для здійснення грошових переказів. Характерним для даної стадії процесу відмивання грошей є також придбання цінних

паперів на вторинному ринку (щоб приховати первинне джерело походження коштів, їх купівля та продаж здійснюються із залученням брокерів або дилерів брокерської фірми).

Найважливішим сучасним методом розшарування сьогодні є електронний переказ коштів. Тому правоохоронні та податкові органи багатьох країн світу занепокоєні проблемою електронних платежів, які можна виконувати анонімно і на будь-якій відстані, що створює ідеальні умови для уникнення сплати податків, відмивання грошей та іншої злочинної діяльності.

Окрім цього, у проведенні операцій другого етапу велику роль відіграють офшорні зони та країни із м'яким податковим режимом («податковим раєм») і слаборозвинутою системою фінансового контролю. Гроші переказуються на рахунки офшорних фірм на підставі фіктивних експортно-імпорتنих контрактів, як правило, із завищеними цінами.

На третьому етапі відмивання «брудних» коштів – *інтеграції* – гроші набувають нового, легального джерела походження та інвестуються у легальну економіку. Відмиті кошти, як правило, інвестуються у підприємства, які надалі можуть бути використані у кримінальній діяльності.

Слід підкреслити: якщо факти відмивання грошей не були виявлені на попередніх двох етапах (розміщенні та розшаруванні), то на третій стадії відрізнити та відокремити злочинні доходи від законно отриманих практично неможливо або надзвичайно складно.

В Україні одним із найбільш поширених способів легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, є використання конвертаційних центрів для здійснення операцій переведення безготівкових коштів у готівку (гривня і валюта) із залученням рахунків у вітчизняних та іноземних банках.

Щодо відмивання «брудних» коштів у банках, то слід назвати ще один спосіб – підпільні банківські операції. Нині вони набули найбільшого поширення в країнах, де діють суворі правила контролю за обміном валют. При цьому, як свідчать дослідження, чим суворішими є способи контролю, тим більшого розвитку набувають підпільні банківські операції. Наприклад, у Великій Британії пік їх розвитку припадав на 70-х роки ХХ ст. – на період запровадження суворих методів контролю над банківською діяльністю [13]. Підпільні банківські системи (їх ще називають рівнобіжними) дають можливість переміщувати у світовому господарстві величезні суми грошей без традиційних банківських

процедур. Вони створені з метою обходу чинного валютного контролю для отримання прибутку, забезпечення переведення й зберігання коштів за кордоном тощо. Підпільні банківські системи можуть існувати також і у формі трасових компаній. Тісні неформальні контакти, що існують, наприклад, в емігрантському середовищі, дають можливість потенційним клієнтам легко вийти на місцевих підпільних банкірів, хоча останні не можуть відкрито пропонувати свої послуги. Підпільні банківські системи досить важко контролювати. Вони впливають на зростання злочинності в країні, стабільність політичної ситуації та розвиток національної економіки.

«Рівнобіжні» (паралельні) банківські системи використовуються в основному особами, злочинні інтереси яких виходять за межі однієї держави. Для того, щоб відмити гроші, не обов'язково створювати фіктивні фірми чи використовувати «рівнобіжну» банківську систему. У більшості випадків використовуються реально діючі банки, більш доступні широкому клієнтському загалу. Для цього встановлюється контроль над фінансовими установами, що спрощує розміщення незаконних грошей, їхній розподіл та інтеграцію. Під час становлення контролю над банком для відмивання грошей використовуються керівники й службовці банків, які сприяють злочинцям у дробленні рахунків, використанні банківського рахунку для масових операцій із внесками.

За кілька місяців до перевірки банківської бухгалтерії операції припиняються і на рахунках залишаються лише незначні суми. Контроль встановлюється не тільки над вітчизняними, а й над іноземними банками. За наявності такого контролю, особливо над іноземними банками, правоохоронним органам надзвичайно складно розкрити факт відмивання «брудних» грошей.

Використовуючи підконтрольний іноземний банк, особи, що займаються відмиванням грошей, можуть:

- 1) приховати значну кількість своїх операцій шляхом переказу грошей;
- 2) одержати кредит, що імітує законні доходи, хоча фактично цей кредит забезпечений незаконними доходами;
- 3) використати добровільну допомогу іноземного банку, що захищена банківськими законами й положеннями незалежної держави від надмірного втручання іноземних правоохоронних органів [14].

Згідно з Вольфсберзькими принципами зміцнення та стабілізації міжнародної фінансової

системи група найбільших всесвітньо відомих банків затвердила рекомендації для банків щодо боротьби з відмиванням доходів – основу політики банку має становити правило «знай свого клієнта» [3, с. 346]. Інакше кажучи, банк повинен налагоджувати відносини лише з тими клієнтами, які мають підтвердження законності джерела походження їхніх доходів. Основна відповідальність за це покладається на службовця банку, що працює з клієнтами. Крім того, банк повинен мати спеціальний структурний підрозділ, який відповідає за здійснення заходів щодо запобігання участі установи у відмиванні грошей. Принцип «знай свого клієнта» є найефективнішою зброєю проти використання фінансової установи з метою відмивання грошей.

Боротьба з відмиванням «брудних» грошей у банківському секторі проводиться за допомогою різних способів: розроблення і прийняття з метою дотримання у банківській практиці законів і різноманітних підзаконних актів, директив міжнародних економічних союзів, спеціальних правил, запропонованих провідними світовими банківськими установами, рекомендацій органів виконавчої влади окремих країн щодо конкретних напрямів боротьби з цим явищем, впровадження відповідних систем контролю тощо.

Окрім того, фахівці з метою забезпечення дієвості боротьби з відмиванням «брудних» грошей у банківському секторі економіки виділяють такі універсальні заходи, як перехід комерційних банків на використання міжнародних бухгалтерських стандартів, що забезпечить більшу прозорість і дозволить банківським установам, акціонерам і контролюючим органам бачити, що ж дійсно відбувається на рахунках; уніфікація міжнародних правил, що дозволить запобігти відтоку клієнтів у банки з менш жорсткими правилами [1, с. 19].

Водночас світовий досвід засвідчує, що держави, які зуміли зберегти внутрішню валютну політику, запобігають використанню банківської системи як засобу відмивання «брудних» грошей, а закріплені на законодавчому рівні обмеження щодо переказу коштів за межі держави не допускають, щоб капітал нелегального походження вливався у світову фінансову систему.

Проведені нами дослідження системи боротьби з легалізацією (відмиванням) незаконно отриманих доходів приводять до **висновку**, що таку діяльність необхідно здійснювати як на законодавчому, так і на виконавчому рівні держави й постійно її вдосконалювати. Для цього,

на наш погляд, потрібно здійснити заходи щодо посилення боротьби з відмиванням «брудних» грошей у банківській сфері, спрямовані на:

- 1) ліквідацію фінансових та економічних основ організованої злочинності;
- 2) запровадження практики міжвідомчого розроблення пропозицій щодо удосконалення чи зміни законодавчих або нормативних актів, що забезпечують боротьбу з відмиванням брудних грошей у банківській сфері;
- 3) запобігання надходженню брудних грошей із-за кордону під виглядом великих інвестицій;
- 4) боротьбу з корупцією та організованою злочинністю в органах управління фінансово-банківською системою та в недержавних кредитно-фінансових структурах;
- 5) взаємодію та координацію зусиль правоохоронних і контролюючих органів у протидії відмиванню коштів, одержаних незаконним шляхом, та контроль за дотриманням зобов'язань, передбачених угодами про таку взаємодію;
- 6) створення багатофункціонального органу, що поєднував би досвід роботи кількох ві-

домств, був здатний вирішити завдання, які виникають у випадку необхідності вжиття ефективних заходів щодо боротьби з відмиванням грошей, отриманих від злочинної діяльності;

- 7) створення дієвої системи служби банківської безпеки;
- 8) створення єдиного державного інформаційно-аналітичного центру зі збирання та оброблення даних про підозрілі фінансові операції;
- 9) виявлення та ліквідацію тіньових банків;
- 10) визначення способів (прийомів), що можуть слугувати індикаторами відмивання грошей у банківській сфері;
- 11) поліпшення аудиту коштів, що надходять до статутних фондів різних суб'єктів господарювання тощо.

Запропоновані нами заходи є загальними для органів державної влади й управління та усіх комерційних банків, здійснення яких значною мірою буде сприяти посиленню боротьби з відмиванням «брудних» коштів. Проте вони не можуть бути універсальними у просторі й часі, а тому вимагають постійного їх удосконалення і застосування з урахуванням особливостей того чи іншого регіону України.

Список використаної літератури

1. Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засади контролю: теоретико-методологічне узагальнення / В. І. Антипов. – Вінниця : ДП ДКФ, 2006. – 140 с.
2. Основи економічної безпеки: підручник / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков. – Х. : Вид-во НУВС, 2003. – 236 с.
3. Барановський О. І. Відмивання грошей: сутність та шляхи запобігання / О. І. Барановський. – Х. : Форт, 2003. – 472 с.
4. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
5. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : монографія / В. І. Кириленко. – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.
6. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : монографія / В. І. Мунтіян. – К. : КВЦ, 1999. – 464 с.
7. Сухоруков А. І. Фінансова безпека держави : навч. посіб. / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 192 с.
8. Київцев О. Чи бувають «брудні» гроші в банках? [Електронний ресурс] / Олена Київцев // Юридичний журнал. – 2004. – № 10. – Режим доступу: www.justinian.com.ua/article.php?id=1416.
9. Типології легалізації злочинних коштів в Україні в 2004–2005 роках [Електронний ресурс] : затв. наказом Держфінмоніторингу від 27 груд. 2005 р. № 249. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/File/pdf/TYP_2005.pdf.
10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] : закон України від 28 листоп. 2002 р. № 249-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249-15>.
11. Директива 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму від 26 жовт. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_774.
12. Про затвердження Положення про Державний департамент фінансового моніторингу [Електронний ресурс] : постановова Кабінету Міністрів України від 18 лют. 2002 р. № 194. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-2002-п>.
13. Грищенко О. Проблеми боротьби із відмиванням брудних коштів [Електронний ресурс] / Олександр Грищенко. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1816>.
14. Гончаров В. О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави / В. О. Гончаров. – Х. : ХНУ, 2001. – 195 с.

Надійшла до редколегії 18.01.2012

ВАСЕНКО В. К., ЧЕЛЯДИНА О. С. БОРЬБА С ЛЕГАЛИЗАЦИЕЙ (ОТМЫВАНИЕМ) НЕЗАКОННО ПОЛУЧЕННЫХ ДЕНЕГ

Проанализирована практика борьбы в Украине с отмыванием денег, полученных преступным путем через банковскую систему. Выделены основные условия, способствующие отмыванию «грязных» денег. Внесены предложения по усилению роли банковской системы для борьбы с отмыванием «грязных» денег в соответствии с требованиями международных финансовых институтов.

VASENKO V., CHELYADINA O. COUNTERACTION AGAINST LEGALIZATION (LAUNDERING) OF ILLEGALLY RECEIVED MONEY

Practice of counteraction in Ukraine with the money laundering, received by a criminal way through a banking system is analyzed. The main conditions promoting laundering of «dirty» money are allocated. Offers on strengthening of a role of a banking system for fight against laundering of «dirty» money according to requirements of the international financial institutions are made.
